

Јелица М. Илић*, Народни музеј Зајечар
Jelica M. Ilić, National Museum Zajecar

Грип или шпанска грозница у Буџаку на Старој планини – резултати истраживања смртности 1918-1919. године у селима Јаловик Извор и Шести Габар

Influenza or Spanish flu in Budžak on Stara Planina Mountain – Mortality research results 1918-1919. in the villages of Jalovik Izvor and Šesti Gabar

Сажетак: Пандемија шпанске грознице која је захватила читаву планету 1918. године, у јесен исте године стигла је и у Источну Србију, па је неминовно било да се прошири и у насеља на Старој планини. У јединој сачуваној матичној књизи умрлих која се односи на део Старе планине, изв. Буџак, а која прати смртности 1918. године – Књига цркве Јаловик-Изворске Храма св. Прејодобне Параскеве, за села Јаловик Извор и Шести Габар, није наведен ниједан случај смрти од ове болести. Међутим, вођени искуством при анализи књига умрлих широм Србије примећујемо да је велики број ових смртних случајева уписан са дијагнозом грип и зајалења плућа. Имајући то у виду осваљамо као отворену могућност да је реч о истој, пандемијској болести. Осим анализе матичне књиге умрлих, у припреми рада је коришћена и релевантна лијература.

Кључне речи: болест, Буџак, грип, епидемија, Стара планина, ослобођење, смрт, шпанска грозница, шпански грип

Abstract: The Spanish fever pandemic which spread worldwide in 1918, reached Eastern Serbia in the autumn of the same year and it was inevitable for it to spread to the settlement of Stara Mountain as well. In the only preserved registry book of the dead referring to a part of Stara Mountain, the so-called

* jelica.ilic@muzejzajecar.org

“Budžak“ which keeps records of mortalities in 1918, The Book of the Church of Jalovik Izvor and Church of Saint Paraskeva for the villages Jalovik Izvor and Šesti Gabar, no cases of death from this disease were mentioned. However, guided by the experience in the analysis of the registry books of deaths throughout Serbia, it could be noticed that a large number of these deaths were registered with diagnosis of influenza and pneumonia. Bearing that in mind, we are open to a possibility that these deaths were due to the same pandemic disease. Besides the analysis of the death registry book, relevant literature was used in the preparation of this paper.

Keywords: *disease, Budžak, influenza, epidemic, Stara Planina Mountain, liberation, death, Spanish flu*

УВОД

Шпанска грозница (шпански грип) је болест која је захватила читав свет 1918. године, а била је проузрокована вирусом инфлуенце А (H1N1). Почетни симптоми били су малаксалост, лако замарање, повишена телесна температура, грозница и главобоља. Болест је брзо напредовала, у тежим случајевима пратили су је цијаноза (појава тамноплаве – модре боје ткива у организму) и снажан кашаљ. Смртност је била велика, дешавало се чак да оболели умре у року од свега неколико сати након првог симптома. Од почетка је била препозната као инфлуенца, а одликовала се несразмерно великим бројем компликованих случајева. Опште прихваћени подаци су да је шпанска грозница захватила читаву планету у три таласа, од којих је први започео у пролеће 1918. године, други у јесен исте године, трећи у зиму 1918/19. године, као и да је трећина светске популације била инфицирана и имала клинички испољену болест, а да је умрло око педесет милиона људи. Данас, 2021. године, након најновијих истраживања, доводи се у питање стереотип о три таласа епидемије, као и о броју жртава, али и даље су то најчешће спомињане информације. У литератури може да се наиђе и на мишљење да су у Европи највише страдале балканске земље, у којима је живот изгубила отприлике свака тридесета особа, као и да је у Србији умрло чак 4,2% становника. Владимир Кривошејев износи претпоставку да је на данашњој државној територији Србије шпанска грозница за неколико месеци 1918/19. године однела знатно више од сто

хиљада живота, што би могло да представља и око једну петину целокупног директног ратног губитка становништва током вишегодишњег ратовања од 1912. до 1918. године. Примера ради, на територији Трстеничког среза умрло је 3,7% житеља, у брдско-планинском Каменичком срезу 4,5% становника а у појединим селима чак више од 9%, док је на територији Златиборског среза смртност била око 5% житеља. С друге стране, у зајечарском и алексиначком крају анализа је показала да је смртност била мања од 1% становника. Али, како сам примећује, „да би се ова претпоставка прецизирала, доказала или одбацила, неопходна су даља, опсежна и шире обухватна интердисциплинарна истраживања“ (Кривошејев, 2021а, стр. 241).

Без обзира на катастрофалне последице које је болест изазвала у читавом свету, она је на својеврстан начин занемаривана у литератури. Не само да је једва писано о њој током трајања епидемије, већ је и по окончању на неки начин игнорисана. Интересовање лекара и историчара постало је знатније тек у XXI веку, што је била последица нових сличних епидемија као што су SARS, MERS и највише COVID 19. О томе како је болест третирана у Србији сведочи нам податак да су 1918. године, непосредно пошто се појавила, објављене три брошуре/летка са упутствима: у Солуну др Алексе Савића, у Крагујевцу др Димитрија Антића и у Ужицу др Душана Стевчића.¹ Међутим, већ у првим послератним годинама готово да се није расправљало о епидемији, тако да се у репрезентативном часопису *Српски архив за целокујно лекарство* за 1921. налазе само два рада на тему инфлуенце (Миловановић, 1921; Радосављевић, 1921). Деценију касније др Јован Кујачић (1931) објавио је расправу *Инфлуенца или грип*. Што се тиче историографских радова, у најзначајнијим делима која се баве проблемом Првог светског рата, па чак и онима која питања санитета стављају у први план, шпанска грозница се или уопште не спомиње или се набраја само као једна од успутних ратних потешкоћа. О епидемији писано је спорадично тако да је, до 2020. године, објављено свега неколи-

¹ У питању су следеће публикације: Савић, А. (1918). *Инфлуенца*, Солун, Штампарска радионица Министарства војног; Антић, Д. (1918). *Шпанска грозница – инфлуенца*, Крагујевац; Стевчић, Д. (1918). *Учешће у лечење и сузбијање заразне болести Шпанске грознице*, Ужице, Штампарија и књиговезница Љубомира М. Романовића.

ко радова у којима се она анализира: Драгић (1980), Ђенић (1985), Гавриловић (1995), Миленковић (2007), Радусин (2006, 2012а, 2012б), Јосиповић (2015), Ловрић, Кривошејев и Јамашкин (Lovrić, Krivošejev i Yamashkin, 2020). Велики помак у сагледавању шпанске грознице у Србији учинио је Владимир Кривошејев који је опсежна истраживања започео 2020. године, у жеку епидемије COVID 19. Након неколико објављених радова (2020а, 2020б, 2020с, 2020д, 2020е, 2021б), сазнања до којих је дошао комплетирао је у књизи *Епидемија шпанске грознице у Србији 1918-1919. са посебним освртом на ваљевски крај* (2021а).

У селима на Старој планини до сада не само што није истраживано присуство ове болести, већ није забележено ни њено постојање у било каквом контексту. Имајући у виду недовољно познавање последица шпанске грознице у Буцаку, а и шире, наметнуло се неколико истраживачких задатака са одређеним циљевима. Као прво, то је прецизирање временског распона трајања болести, тако да је пажња посвећена и питању када је и одакле вирус донет и с тим у вези део рада бави се доласком ослободилачке војске 1918. године. Затим, утврђивање конкретног броја умрлих од шпанске грознице или, као што ће се у раду показати, од грипа и запаљења плућа. Ови резултати попут коцкица у мозаику помоћи ће да се утврде последице шпанске грознице на ширем подручју.

МЕТОДОЛОГИЈА

Под утицајем „великог страха“ услед пандемије COVID 19, а на подстицај колеге Кривошејева који је и развио методологију овде примењену, одлучила сам да истражим последице шпанске грознице у Тимочком округу. Са временске дистанце од једног века, уз постојеће историјске изворе, практично је немогуће утврдити број оболелих, али могуће је доћи до релативно прецизног броја умрлих. Основ рада су матичне књиге умрлих у којима се као узрок смрти наводи шпански грип, шпанска болест или шпанска грозница, али дотиче се и случајева где је као узрок смрти наведен грип, па и запаљење плућа. Кључан елемент анализе везан је за статистичко утврђивање процента умрлих у односу на број становника према пописима из 1910, 1916. и 1921. године, када су се војници и интернирци вратили својим кућама. На овај начин

може да се утврди оквирни (без урачунатог потенцијалног по-слератног демографског бума) ратни губитак са конкретне тери-торије, као и учешће броја и процента преминулих од пандемије у оквиру њега. Такође, посебно се мора обратити пажња на да-тирање, како би се утврдило да ли је у матичним књигама умр-лих коришћен јулијански или грегоријански календар.² Тачност података према календару је неопходна зато што са једне стране указује на време када је мортални талас почео и када се завр-шио, а са друге је неопходна и због упоређивања са датумима доласка ослободилачке војске. Треба нагласити и чињеницу да су многи становници Србије у време морталног удара пандемије 1918. године били ван својих домова. Војници су се првобитно налазили на Солунском фронту, потом у продору ка Србији, па у различитим гарнизоним местима широм новостворене државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а не мали број се у вре-ме пандемије затекао у интернацији, у логорима широм Бугарске, Аустроугарске и Немачке. Неки су били и у избеглиштву, на раду или школовању у иностранству, и они су такође умирали од шпанске грознице, али већина њих није регистрована у књи-гама умрлих својих парохија, а и ако јесу то је углавном чињено ретроактивно. Имајући све ово у виду наведени однос процента смртности у односу на број становника релативно је адекватан, али проценат учешћа шпанске грознице у укупним директним ратним губицима реално би морао да буде већи.

Првобитно планирано свеобухватно истраживање смртности од шпанске грознице у Тимочком округу показало се неизводљивим због врло ограниченог броја сачуваних матичних књига умр-лих, тако да је једино било могуће да се истражи смртност у Заје-чарском³ и Бољевачком срезу⁴ на приближно 50% узорка. Што се

² На основу *Закона о изједначавању старог и новог календара* новооснованог Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, почев од 15. јануара 1919. (по јулијанском календару), односно 28. јануара 1919. (по грегоријанском календару) рачу-нање времена по грегоријанском календару уведено је и у Србији.

³ Рад ће бити објављен у Зборнику радова XII конгреса историчара медицине *800 година српске медицине*.

⁴ Рад под називом *Шпанска грозница у Источној Србији 1918-1919: резултати истраживања броја умрлих у Бољевачком срезу* предат је часопису *Phlogiston* који објављује Музеј науке и технике из Београда.

тиче Заглавског и Тимочког среза расположиви узорак је недо-вољан – највећи број матичних књига уништен је у време повлачења бугарске војске 1918. године и мада постоји могућност да је изванредан број књига сачуван у бугарским архивима, у условима пандемије која још увек траје комплетно истраживање за сада није изводљиво. Ипак, сачувано је неколико матичних књига умрлих које се односе на одређени број села и мада не можемо сагледати целину сматрамо да су нам и ови подаци неопходни, те да их треба обрадити на исти или сличан начин као и остале. Тако имамо податке за 1918. и 1919. годину за села Јаловик Извор и Шести Габар, уписане у књигу умрлих цркве Јаловик-Изворске, Храма св. Преподобне Параскеве, која се чува у Историјском архиву „Тимочка крајина“ у Зајечару. Неопходност обраде података огледа се у томе што је то једина сачувана књига умрлих за нама интересантан период са територије тзв. Буцака – области која обухвата подножје највиших врхова Старе планине, тим пре јер је начин живота на овом простору како у прошлости тако и данас условљен специфичним природним условима.

Потребно је напоменути и да је, у том периоду, био на снази *Закон о уређењу санијетске стирке и чувању народној здравља из 1881. године* (Вељковић, 2011). По њему, постојала је обавеза општинских, односно окружних лекара да умрлог прегледају и након тога дају писмену сагласност за сахрану, која се није смела извршити пре истека 24 сата од смрти (члан 9а). Међутим, врло често у пракси забачених и у погледу медицинске заштите крајње неразвијених делова земље, поготово у ратним условима, дешавало се да се људи сахрањују без лекарске потврде о смрти јер лекара просто није било. То, наравно, ставља под знак питања валидност података о болести, тако да данас са правом сматрамо да су подаци записани у матичним књигама заправо они које је свештенику дала родбина преминулог, накнадно. У том контексту долазимо и до проблема препознавања узрока смрти везаног за епидемију, будући да се у матичним књигама сусреће *шпанска грозница, шпанска болест, шпанска маларија, грип и инфлуенца*. Без обзира на разлике, уколико се неки од ових уписа доследно понавља, може да се претпостави да је реч о шпанској грозници самим тим јер је у то време свуда у окружењу владала епидемија те болести. С тим у

вези отвара нам се, могли би смо рећи, и кључно питање: у наведеним селима ниједан смртни случај није евидентиран као последица шпанске грознице, већ постоји грип као врло заступљен узрок смрти. Такође, не треба занемарити још један моменат: у многим случајевима је „спуштање“ болести са горњих респираторних органа на доње дисајне путеве изазивало пнеумонију (запаљење плућа) која је често била узрок фаталног исхода болести. Зато се, током трајања морталног епидемијског удара у многим књигама умрлих, уз све претходно наведене називе, као узрок смрти често среће и такав упис, а у појединим случајевима он и апсолутно доминира.

ПРИЛИКЕ У СТАРОПЛАНИНСКИМ СЕЛИМА ПРЕ ИЗБИЈАЊА ЕПИДЕМИЈЕ 1918. ГОДИНЕ

Стара планина представља изузетно интересантну природну и културну целину у пограничној зони Србије и Бугарске. Природни услови утицали су на релативну изолованост читавих делова ових простора, а историјски догађаји стварали су границе, прекрајали и делили становништво између две државе. Тзв. Буцак је по многима најзанимљивија област на српској страни планине, обухвата подножје њених највиших врхова, омеђено са јужне стране садашњим општинским границама Књажевца и Пирота, са источне државном границом Србије и Бугарске, са западне општинским границама Књажевца и Сврљига, док се на северу граничи са предеоном целином која се назива Заглавак. Села Буцака у прошлости припадала су Нишавском срезу Пиротског округа, а административно-територијалне промене које су по завршетку Другог светског рата извршене у Југославији и Србији одразиле су се и на ово подручје: средином 1955. образована је општина Кална која је укинута 1965. године. Данас је Буцак део општине Књажевац са централним насељем Калном и још тринаест села око ње. У овом раду обрађена су два села – Јаловик Извор и Шести Габар, ратарско-сточарска насеља разбијеног типа, која се налазе отприлике на половини пута Књажевац – Пирот, на надморској висини од 500 до 800 метара. Шести Габар имао је свој демографски максимум 1910, а Јаловик Извор 1948. године.

Миграције са ових простора започеле су по завршетку Великог рата, и то прво из Шестог Габра одакле се један број становника спустио у Јаловик Извор где је радила школа, а одатле и у Калну, Књажевац, Зајечар и друга места. Број становника у Јаловик Извору растао је све до краја Другог светског рата, пре свега због географског положаја који је, за постојеће услове, омогућавао солидне саобраћајне везе, као и постојање школе и управних органа власти (Велојић и Радовановић, 2003).

О здравственим приликама у Јаловик Извору сачувано је занимљиво предање за које није прецизирано када је настало, али га према контексту можемо датирати на крај XIX или почетак XX века:

У тако великом селу харале су разне болести, међу којима је сачувано сећање на „колеру“, која је харајући по селу безмало исто уништила. Увече су се обично „утврђивали“, затварали добро врата и капке на прозорима како би онемогућили улазак ове болести у куће. Једно предање говори о томе да је у селу владала нека болест позната под именом „немачка болест“.⁵ Од те болести човек обично пада у постељу и 6 недеља (40 дана) ништа не једе, а често је у бунилу и бесвести и на крају се завршава за 6 недеља смрћу. Немачка болест се разликује од колере по томе што дуже времена човек болује, док код колере он добије удар у срцу и за веома кратко време умире. Тако је једне године од „немачке болести“ умрло око 100 људи, од чега већином деце. У време деловања ових двеју болести село је прилично проређено и остао је мали број домаћинства, јер су и читава домаћинства поумирала (Раденковић, 1960, стр. 6).

О здравственом стању у Шестом Габру записано је следеће:

---

⁵ Можемо претпоставити да је у питању нека врста колере: у XIX веку лекари су се спорили по питању тога да ли има више врста колере, тако да се спомиње азијатска, холерина, „нашинска“. Израз „немачка болест“ спомиње се и као трећи стадијум сифилиса (неуросифилис) у народу познат као – „сушење кичме“ (Ружић, 1903) али не изгледа да је у Јаловик Извору било то у питању чим се каже „од колере се разликује...“, тим пре што је до развитка трећег стадијума сифилиса требало да прође више година, а овде се спомиње да су највише умирала деца.

Има старијих људи као што је Јанковић Зарије који тврде да је мноштво људи умирало од разних болести а у првом реду од колере (чума). У оваквим тврдњама има свакако истине, јер је живот људи био тежак, а о хигијени се водило врло мало рачуна. О лекару се скоро није ни знало, а у тежим случајевима се ишло код старијих баба и разних врачара. Интервенција оваквих људи није давала никакве резултате (Стефановић, 1960, стр. 2).

За разлику од епидемије колере која је била сачувана у сећањима мештана, шпанска грозница се не спомиње.

Први светски рат је сам по себи донео страдање, проблеме и несигурност. Напад Бугарске на Србију отпочео је 14. октобра 1915. На простору Јаловик Извора вођене су двонедељне тешке борбе које су завршене повлачењем српског XIV пешадијског пука:

Међутим, како је попустио фронт на Цариброд (Димитровград) и Зајечар, наша војска је морала да се повуче са овог терена, јер би склапањем та два фронта код Ниша била опкољена и не би имала места да се извуче. И после отступања наше војске у Јаловику је остало да се црни земља од бугарских лешева. И овога пута као и 1913. године, сељаци су морали под батинама Бугара да сахрањују њихове војнике који су већ били у распадању, обзиром на доба године. Осећао се задах лешева на даљину. Псета су развлачила кости погинулих. Услед тога поред осталих недаћа која је задесило село, наишле су и разне болести преношењем отпадака погинулих на Јаловику (Раденковић, 1960, стр. 30).

Током трогодишње окупације народ је претрпео терор и пљачку. Док је војска била приморана на одступање преко Албаније и Крфа, до Солунског фронта, преостало мушко становништво заробљено је и одведено у Софију, Рушчук, Никопол и Свиштов. Све до завршетка ратова нема много података о животу појединаца, свакодневица се сводила на ишчекивање и наду. Са капитулацијом Бугарске, 30. септембра 1918. започела је офанзива и ослобађање источне Србије. Коњичка бригада генерала Гамбете (François Léon Prosper Jouinot-Gambetta) придодата је I српској армији под командом војводе Петра Бојовића, са задатком да иде испред фронта, извиђа и осигурава. Тако ојачана упућена је на

север да гони непријатеља према Нишу а одатле даље у Пирот, Калну и Сврљиг. Ослободилачка војска прошла је, средином октобра, и кроз старопланинска села па је остало забележено у Шестом Габру да је „међу француским војницима било много црнаца из афричких земаља“ што је била права атракција за локално становништво (Стефановић, 1960, стр. 11). Нису се задржавали већ су продужили даље, тако да је Књажевац ослобођен 16. октобра 1918.

Први случај смрти са дијагнозом грипа у селу Шести Габар забележен је 28. октобра 1918, по јулијанском, односно 10. новембра по грегоријанском календару, када је умрла извесна 48-годишња Маргита Станковић. Имајући у виду да се у деловима Зајечарског среза ширење болести поклапа са доласком ослободилачке војске, као и да је болест била са катастрофалнијим последицама на прометнијим војним и цивилним путевима (Планиница и Добро Поље код Бољевца, Вратарница и Заграђе код Зајечара) намеће нам се питање колико појава болести може да се доведе у везу са зараженим војницима ослободилачке војске. Међутим, пошто је временски интервал од ослобођења до записане смрти од грипа дужи од три недеље склонији смо претпоставци да су болест донели демобилисани, повратници из избеглиштва и интернације.

СТРАДАЊЕ ЦИВИЛНОГ СТАНОВНИШТВА

Села Јаловик Извор и Шести Габар су 1910. укупно имала 3.548 становника (*Прејходни резултати пописа становништва и домаће стоке у Краљевини Србији : 31. децембра 1910. године*, 1911), 1916. године 3.163 становника (Видановић, 2021, стр. 125), а 1921. године 3.643 становника (*Дефинитивни резултати пописа становништва : од 31. јануара 1921. год*, 1932). Као што је већ речено, ниједан умрли није евидентиран са узроком смрти шпанска грозница, шпански грип или шпанска болест. Међутим, анализом књиге умрлих уочавамо да је чак код 13 особа у јесен 1918. као узрок смрти уписан грип што износи око 0,41% становника према попису из 1916. (односно око 0,37% према пописима из 1910. и 1921. године). Очигледно је да је интензивније ширење

смртности од „грипа“ почело 28. октобра (10. новембар) 1918. а то се временски поклапа са ширењем шпанске грознице у свету. По месецима, по грегоријанском календару, у новембру је регистровано десет смртних случајева, три у децембру и у јануару четири. Број смртних случајева од „грипа“ у јануару показује континуитет у односу на претходне месеце па је очигледно да је у питању исти талас епидемије, а последњи забележен случај овог таласа евидентиран је у Јаловик Извору 13 (26). јануара 1919. Касније, током 1919. године наводе се још два случаја, у Шестом Габру 6 (19). марта, што би евентуално могло да се протумачи да је у питању жртва трећег таласа и у Јаловик Извору 10 (23). септембра 1919. али њена реална одвојеност од осталих смртних случајева наводи нас на мисао да она није повезана са пандемијском болешћу. Уколико сагледамо број жртава грипа за период новембар-јануар долазимо до приближно 0,54% умрлих према попису из 1918. године (односно око 0,47% према пописима из 1910. и 1921. године). Што се тиче запаљења плућа, које је такође релативно често уписивано као узрок смрти, дилема постоји да ли је и то била компликација шпанске грознице, тим пре јер је у фокусираном периоду запаљење плућа било узрок смрти шест људи, уз један раније те године. Посматрано по месецима, запаљење плућа је наведено као узрок смрти: у новембру код четири умрла лица (57%) а у децембру код два (28,5%). Ако претпоставимо да су и то биле жртве пандемије, број се повећава на 23 (уз претходно наведених тринаест од грипа у новембру и децембру, уз четири у јануару 1919. године) што би представљало приближно 0,72% од пописаног броја становника две године раније (односно 0,65% према попису из 1910. и 0,63% према попису из 1921. године). Такође, не сме се изгубити из вида да је велики број мушког, радно способног становништва био ван села, а да може да се оправдано претпостави да су они такође страдавали од шпанске грознице, те се самим тим намеће претпоставка да је смртност била још већа, али свакако испод 1%.

Табела 1 Бројеви умрлих и стопе смртности по селима
Table 1 Number of deaths and mortality rate by villages

Насеље	Број становника 1910. године	Број становника 1916. године	Број становника 1921. године	Број умрлих од грипа 1918. године и стопа смртности од грипа	Број умрлих од запаљења плућа 1918. године и стопа смртности од запаљења плућа	Број умрлих од грипа 1919. године и стопа смртности од грипа	Број умрлих од запаљења плућа 1919. године и стопа смртности од запаљења плућа
Јаловик Извор	1913	1795	2355	7 (0,30% - 0,39%)	3 (0,13% - 0,17%)	5 (0,21% - 0,28%)	6 (0,25% - 0,33%)
Шести Габар	1635	1368	1288	6 (0,37% - 0,44%)	4 (0,24% - 0,3%)	1 (0,06% - 0,07%)	1 (0,06% - 0,07%)
Укупно	3548	3163	3643	13 (0,36% - 0,41%)	7 (0,19% - 0,22%)	6 (0,16% - 0,19%)	7 (0,19% - 0,22%)

Обрадом података долазимо до утврђивања смртности по селима што је представљено у табели 1. Наведен је број умрлих лица од грипа и запаљења плућа током 1918. и 1919, за оба села, а такође наведене су и стопе смртности. Стопе смртности израчунате су према подацима о броју становника из пописа извршених 1910, 1916. (од стране бугарских окупационих власти) и 1921. године. Из табеларног прегледа видимо да су резултати приближно слични за оба села у 1918. години, док је наредне године забележена доста већа смртност у Јаловик Извору.

Табела 2 Старосна структура и пол уписаних са узроком смрти грип (збирно за оба села)

Table 2 Age range and gender of those whose cause of death was registered as due to influenza (total number for both villages)

Старост	Мушки пол 1918. године	Женски пол 1918. године	Мушки пол 1919. године	Женски пол 1919. године	Укупно
1-5	2	1	2		5 (27%)

6-15	3	4	1		8 (42%)
16-20		1			1 (5%)
21-30			1	2	3 (16%)
31-60		1			1 (5%)
61-70	1				1 (5%)

У табели 2 представљени су подаци у вези са старосном структуром и полом оних код којих је као узрок смрти уписан грип из чега је јасно да је смртност била најприсутнија код деце. Однос умрлих по полу је 42% жене и 58% мушкарци. Највећи број умрлих (8; стопа смртности 42%) забележена је код школске деце старости од 6 до 15 година; нешто мања (5; стопа смртности 27%) била је код мање деце старости од 1 до 5 година, док је код младих људи од 21 до 30 година старости још мања (3; стопа смртности 16%) а само по један случај (1, стопа смртности 5%) код узраста од 16 до 20 година, и код старијих, како оних од 31 до 60 година живота, тако и код најстаријих од 61 до 70 године живота.

Табела 3 Старосна структура и пол уписаних са узроком смрти запаљење плућа (збирно за оба села)

Table 3 Age range and gender of those whose cause of death was registered as due to pneumonia (total number for both villages)

Старост	Мушки пол 1918. године	Женски пол 1918. године	Мушки пол 1919. године	Женски пол 1919. године	Укупно
1-5	2				2 (14%)
6-15	1		1	2	4 (29%)
16-20		1			1 (7%)
21-30	1		1		2 (14%)
31-60	1	1	1	2	5 (36%)
61-70					-

У табели 3 представљени су резултати анализе броја умрлих али са дијагнозом запаљења плућа. Разлика у односу на претходну табелу може се уочити у томе што су од грипа, у целини гледано, највише страдала деца, док се запаљење плућа као узрок смрти чешће

јављало код старијих људи. Највећи број умрлих (5; стопа смртности 36%) била је у животном добу између 31 и 60 године; нешто мањи (4; стопа смртности 29%) код школске деце старости од 6 до 15 година, док су спорадични случајеви (по 2; стопа смртности 14%) забележени код мање деце узраста од 1 до 5 година и младих људи у пуној животној снази од 21 до 30 година старости, а само један случај (стопа смртности 7%) за узраст од 16 до 20 година.

Табела 4 Упоредивање броја умрлих и стопа смртности од грипа и запаљења плућа, по годинама (збирно за оба села)

Table 4 Comparison of the number of deaths and mortality rates from influenza and pneumonia, by year (total number for both villages)

Година	Укупан број умрлих и општа стопа смртности	Број умрлих и стопа смртности од грипа	Број умрлих и стопа смртности од запаљења плућа
1918	43 (1,18%-1,36%)	13 (30%)	7 (16%)
1919	43 (1,18%-1,36%)	6 (14%)	7 (16%)

Основни истраживачки задатак подразумева и упоређивање укупне смртности на задатој територији са годином која је претходила пандемији и оном која је уследила. Пошто немамо податке за 1917. нити било коју годину током окупације, фокусирали смо се на 1918. и 1919. годину, као и болести које су биле најзаступљеније: грип и запаљење плућа. У табели 4 дат је преглед ових података из чега видимо да је број умрлих био исти за обе испитиване године (43, стопа смртности од 1,18% до 1,36% – разлика је у односу на број становника, минималан по попису 1916. а максималан по попису из 1921. године). У односу на укупан број смртних случајева заступљеност дијагнозе грипа у 1918. години је знатно већа – 30%, док је у 1919. години она у односу на друге болести и даље велика али ипак мања него претходне године и износи 14%. Тај проценат условно је још већи уколико узмемо у обзир да је од шест смрти 1919, чак четири било у јануару месецу те године. Што се тиче запаљења плућа, од седам умрлих у 1918. години шест је евидентирано у време епидемије – самим тим вероватно су повезани са шпанском грозницом, а седам умрлих у 1919. години регистровано

је од марта до августа, тако да не бисмо могли да их повежемо са пандемијском болешћу.

ЗАКЉУЧАК

На основу изнетих чињеница, а у складу са досадашњим истраживањима, могло би се извести неколико закључака. По свему судећи, изванредан број умрлих од шпанске грознице уписан је са дијагнозом грипа, тако да нам се чини оправдано да их узмемо у обзир при статистичком прорачунавању смртности. Исто тако велика подударност постоји и са смртним случајевима код којих је као узрок уписано запаљење плућа, које је иначе било честа компликација шпанске грознице. Мада анализом података долазимо до претпоставке да је приближно 0,72% људских живота изгубљено услед епидемије грипа односно шпанске грознице у селима Јаловик Извор и Шести Габар, ипак, као што је у раду објашњено, реч је о стопи смртности до које се дошло према доступним подацима. Међутим, уколико се узме у обзир одсутност мушког становништва у пуној животној снази, број (процент) умрлих је вероватно већи. Стога би могли рећи да је смртност била мања од 1%, али бисмо приликом доношења закључака свакако требали бити више него обазриви. Уколико упоредимо ситуацију у описаним старопланинским селима са до сада обрађеним територијама у Србији, примећујемо да је смртност од шпанског грипа била знатно мања него у западној и централној Србији, на приближно сличном нивоу као у зајечарском и алексиначком крају, али већа него у Бољевачком срезу. И као што је већ речено, у раду су изнети само подаци о смртним случајевима, док број оболелих, заражених и оздравелих и даље остаје непознат.

ЛИТЕРАТУРА

- Дефиницијски резултати пописа становништва : од 31. јануара 1921. год. (1932). Београд, Општа државна статистика.
- Драгић, М. (1980). Здравствене прилике у Београду за време окупације у Првом светском рату и шпански грип 1918-1919. године. *Српски архив за целокупно лекарство*, 108 (9), 969-974.

- Ђенић, М. (1985). Епидемије тифуса и шпанске грознице на Златибору у време Првог светског рата. *Ужички зборник*, 14, 151-164.
- Гавриловић, Ж. (1995). Пандемија шпанске грознице у Шајкашкој 1918-1919. *Медицински ирејлед*, 7-8, 277-280.
- Јосиповић, М. (2015). Стрмово и Стрмовци у ратовима 1912-1920. *Ужички зборник*, 39, 31-87.
- Krivošejev, V. (2020a). Smrt u Krčmaru: prilog kvantifikaciji žrtava pandemije španskog gripa 1918. godine. *Etnoantropološki problemi*, 15 (2), 601-626.
- Кривошејев, В. (2020b). Прилог проучавању пандемије шпанске грознице у селима ваљевског краја. *Гласник Историјској архива Ваљево*, 54, 61-97.
- Кривошејев, В. (2020c). Шпанска смрт: Прилог проучавању последица пандемије шпанске грознице у Србији. *Култура њолиса*, 43, 11-28.
- Кривошејев, В. (2020d). Последице пандемије шпанске грознице у Ужицу 1918. *Историјска баштина*, 28-29, 115-128.
- Кривошејев, В., Кривошејев, Ј., Радосављевић, А. (2020e). Смртне последице епидемије шпанске грознице 1918. године у каменичком срезу ваљевског округа. *Војноисторијски гласник*, 2, 56-86.
- Кривошејев, В. (2021a). *Епидемија шпанске грознице у Србији 1918-1919. са њосебним осврћом на ваљевски крај*, Нови Сад, Прометеј; Београд, Радио-телевизија Србије.
- Krivošejev, V. (2021b). Posledice pandemije španske groznice u Valjevskom srezu 1918-1919. *Istorija 20. veka*, 39 (1), 35-52.
- Кујачић, Ј. (1931). *Инфлуенца или ириј*, Београд, Главни савез српских земљорадничких задруга.
- Lovrić, S., Krivošejev, V., Yamashkin, A. (2020). Utilization of hot spot analysis in the detection of spatial determinants and clusters of the spanish flu mortality. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijić" SASA*, 70 (3), 189-297.
- Миленковић, Т. (2007). *Трсћеник и околина у Првом свејском рајћу 1914-1918*, Београд, Институт за савремену историју.
- Миловановић, М. (1921). Санитетске прилике у Србији за време Аустро-Угарске окупације: од 1915. до 1918. године. *Српски архив за целокујно лекарств*, 23 (4), 120-135.
- *Прејћходни резултати њојиса сћановнићива и домаће сћоке у Краљевини Србији : 31. декембра 1910. године.* (1911). Београд, Управа државне статистике.

- Радосављевић, А. (1921). О инфлуенци по својим и туђим искуствима у току светског рата. *Српски архив за целокујно лекарство*, 23 (4), 216-283.
- Радусин, М. (2006). Шпанска грозница, *Vox medici* 5. Преузето 19.08.2021. <https://www.rastko.rs/istorija/medicina/delo/13244>
- Radusin, M. (2012a). The Spanish Flu: Part I: the first wave. *Vojnosanitetski preglad*, 69 (9), 812-817.
- Radusin, M. (2012b). The Spanish Flu: Part II: the second and third wave. *Vojnosanitetski preglad*, 69 (10), 917-920.
- Раденковић, Ђ. (1960). *Хроника села Јаловик Извор*, рукописна збирка, Народна библиотека „Његош“ Књажевац и Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар.
- Ружић, Д. (1903). *Хајнрих Хајне*, Београд, „Доситије Обрадовић“.
- Стефановић, Б. (1960). *Хроника села Шести Габар*, рукописна збирка, Народна библиотека „Његош“ Књажевац и Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар.
- Велојић, М., Радовановић, О. (2003). *Буцак*, Зајечар, Културно-просветна заједница.
- Вељковић, С. (2011). Санитетско законодавство у Србији у 19. веку. *Научни скуп 800 година српске медицине* (стр. 11-22). Београд, Инфинитас, Српско лекарско друштво.
- Видановић, П. (2021). *Бујарска окупациона полицијска у Србији (1915-1918): три документа о моравској војно-инспекцијској области*, Пирот, Историјски архив Пирот.

Примљено/ Received on 18.08.2021.
 Ревидирано/ Revised on 20.10.2021.
 Прихваћено/ Accepted on 20.10.2021.